

Tegnér, Strindberg och Fröding

Diktare under psykiatrins lupp

Tre av våra största diktare har av samtid och eftervärld kommit att uppfattas som psykiskt sjuka. De har följaktligen givit upphov till ett stort antal psykiatriska analyser. Ofta har samma författare blivit föremål för konträra bedömningar av olika psykiatrer. Skilda psykiatriska synsätt avspeglar sig. Vi kan därför hämta kunskap inte bara ur dessa analyser om de aktuella diktarna, utan också om psykiatrins historia under 150 år.

LARS SJÖSTRAND

överläkare, Beroendecentrum Stockholm, Magnus Huss-sektionen, Karolinska Universitetssjukhuset Solna (lars.sjostrand@sl.se)

Att diktandet har sina förutsättningar i särskilda själsegenskaper – ja, rent av sådana som är besläktade med vansinnet – det är en tanke som vi kan spåra ända till antiken. Under romantiken fick dessa tankegångar ny aktualitet med den poetiska föreställningen om diktaren som en undantagsmänniska, vars inre smärta kan omvandlas till skön sång. Psykiatri som begrepp och egen medicinsk specialitet uppstod under romantiken. Det är därför inte underligt att det ligger en utmaning i att pröva psykiatriska teorier för att förstå de stora diktarna.

Esaias Tegnér

Två perioder i Tegnérns liv (1782–1846) är särskilt intressanta: Den första 1824–1826 har ofta fått namnet av dikten »Mjältsjukan«, som skrevs då; den and-

Esaias Tegnér tecknad av Maria Röhl år 1829.

ra omfattade nästan 9 månader under 1840–1841.

Det är frestande att läsa »Mjältsjukan« som ett psykopatologiskt dokument om en depression. Litteraturhistoriker har gärna tolkat den som ett uttryck för sviken kärlekstrånad. En mjältsjuk »svartalf« biter sig fast i skaldens hjärta när han nått krönet av sin levnad. Den nyutnämnde biskopen Tegnér hade haft en obruten rad av yttre framgångar, men han var inte lycklig. 1825 skrev han i ett brev: »Jag magrar beständigt, och är egentligen varken sjuk eller frisk: men en viss obeskrivlig nedstämmning och leda till allt som fördom glätt mig [...]« [1]. Han nämnde också fysiska symtom som »mattighet« och »avtyning«. Tegnér betonade de sistnämnda för sina läkare, varför de också uppfattade hans lidande som kroppsligt. Han var emellertid fullt verksam, och 1826 flyttade han till Växjö, där han under de följande 15 åren kom att lägga stor kraft bakom sitt ämbete.

Sommaren 1840 kom nästa period av allvarliga psykiska symtom. Den följde på en tid av stegrad aktivitet, då Tegnér i sin egenskap av riksdagsman för prästeståndet livligt engagerat sig på Karl XIV Johans sida i kraftmätningen med den liberala oppositionen. En samtida berättar att Tegnér efter en alltför varm dusch började »svärma i orediga fantasier och förråda galenskap« [1]. Tillståndet höll i sig. Tegnér uppvisade en hel rad av grava psykiska symtom såsom förhöjd sinnesstämmning omväxlande med oro och retlighet, storhetsvansinne, förföljelsemani, sömnrubbingar samt neurologiska symtom, vilka tolkades som epilepsi eller apoplexi [1, 2].

Konflikt mellan sinnlighet och ädlare inre

Först fördes Tegnér från biskopssätet i Växjö till Stockholm. Han var orolig; för att hålla honom på plats lurade hans läkare i honom att han var statsfånge på hög befallning och riskerade att bli skju-

ten om han visade sig ute. Det var en infernalisk nödlögn, som direkt anspelade på Tegnérns politiska engagemang. Man beslöt efter en tid att föra Tegnér till den berömde professor Jessens »Irrenanstalt« i Schleswig (Peter Willers Jessen, 1793–1875, bidrog väsentligt till upptäckten av sambandet mellan syfilis och paralysis générale).

I brevväxlingen mellan professorn och anhöriga kan man följa hur Tegnér långsamt förbättrades. Vägfarande var uppenbart att Jessen omedelbart förbjöd

”
Då steg en mjältsjuk svartalf upp, och plötsligt / Bet sig den svarte vid mitt hjärta fast; / Och se, på en gång allt blev tomt och ödsligt, / Och sol och stjärnor mörknade i hast; / Mitt landskap, nyss så glatt, låg mörkt och höstligt, / Var lund blev gul, var blomsterstängel brast, / All livskraft dog i mitt förfrusna sinne, / Allt mod, all glädje vissnade där inne.

Esaias Tegnér

alla lögnen. Han var dessutom sparsam med aktiva ingrepp och medicineringar. Tegnér uppskattade honom emellertid inte efter förtjänst. I ett brev till sin hustru skrev han: »Jessen, som förestår inrättningen, är en beskedlig man, men obetydlig och idélös, alldeles som vore han en Stockholmsläkare« [1]. Tegnér hade fria händer för studier och diktande. Efter sju månader kunde han lämna

Schleswig förbättrad, men inte helt återställd.

Vad berodde hans sjukdom på? Medicinprofessorn Israel Hwasser, som också uppehöll sig vid psykiatriska problem i sina föreläsningar och kände Tegnér, menade i romantisk anda att orsaken låg i en konflikt mellan en hednisk sinnlighet och ett »ädlare inre«. Om inte detta ädlare inre haft sådan styrka, skulle »andra verkningar deraf uppkommit än vansinnighet« [3].

Bror Gadelius, professor vid Konradsbergs sjukhus i Stockholm, gav stort utrymme åt Tegnér i »Skapande fantasi och sjuka skalder« från 1927. Han betnade skaldens cyklotyma läggning och såg en kontinuitet mellan olika skeden i hans liv och deras emotionella svängningar som motsvarade en manodepressiv sjukdom, till vilken så småningom också en arterioskleros med åtföljande slaganfall kom [2].

August Strindberg

Ingen svensk författare har blivit föremål för så skilda psykiatriska omdömen av både svenska och utländska auktoriteter som Strindberg (1849–1912). Han drabbades av en serie kriser under sitt liv. Den som väckt störst intresse bland psykiatrer är den sk infernokrisen 1894–1897. Den började med sinande litterär inspiration. I stället sökte Strindberg kompensatoriska utlopp för sin kreativitet i kvasivetenskapliga spekulationer, alkemi och ockultism. Med tiden fick krisen en religiös prägel; den blev en omvändelse, som ledde till stegrad litterär produktivitet med ett nytt idéinnehåll och nya former.

Strindberg är själv den främsta källan till vår kunskap, särskilt viktiga är de självbiografiska romanerna »Tjänstekvinnans son«, »En dåres försvarstal«, »Inferno«, »Legender« och »Ensam«. Till detta kommer brev och »Ockulta dagboken«.

Skilda omdömen om Strindbergs sjukdom

Karaktären av litterärt projekt och alla överdramatiseringar, som kan skönjas i Strindbergs självbiografiska författarskap samt att han aldrig var under vård, har gjort att många ifrågasatt hans eventuella psykiska sjukdom. Olof Lagercrantz tillhör dessa [4]. Går man reservationslöst till Strindbergs eget författarskap framkommer emellertid en lång rad allvarliga symtom: förföljelse- och storhetsidéer, svartsjukesparanoia, ångest-attacker, våldsamma humörväxlingar, villor till alla sinneskvaliteter, som finner sig på gränsen till hallucinationer, samt allmänt bisarra och egendomliga resonemang. Därför har många psykiatrer också ansett att han led av en svår

psykisk sjukdom. Jag skall här ge några exempel på den omfattande psykiatriska litteraturen om honom.

Redan 1894 skrev en tysk psykolog, Wilhelm Hirsch, apropå den då nytgivna tyska utgåvan av »En dåres försvarstal« att Strindberg led av en typisk paranoia [5]. Filosofen och psykiatern Karl Jaspers ansåg i en studie 1922 att man med stöd av Strindbergs självbiografiska romaner kunde ställa diagnosen schizofreni. Sjukdomen började smygande 1882 och var fullt utvecklad 1886/1887 med bl a psykotisk svartsjuka som ett viktigt symtom [6].

Jaspers' diagnos på Strindberg har väckt stor uppmärksamhet, inte minst därför att Jaspers var en av de viktiga teoretikerna i den tyskspråkiga psykiatrin under 1900-talets första decennier. Han utgick ifrån att schizofreni är en sjukdomsprocess som karaktäriseras av ett slags brott (»Einbruch«) av kontinuiteten i personlighetsutvecklingen. Symtomen är bl a patologiska föreställningar, vilka inte kan förklaras som reaktioner på livssituationen, utan de ter sig nya och egenartade. Just därför hade Jaspers, paradoxalt nog, en positiv syn på sjukdomen, som han menade kan bidra till konstnärligt nyskapande. Även Swedenborg, Hölderlin och van Gogh led av schizofreni. Med tiden når sjukdomsprocessen kulmen, för att sedan gå över i ett stationärt slutstadium (»Endzustand«). Strindbergs sjukdom nådde sitt slutstadium alldeles efter infernokrisen.

Flera svenska litteraturhistoriker och

August Strindberg under infernokrisen, år 1896.

psykiatrer har kritiserat Jaspers. I sin stora studie »Tjänstekvinnans son« menade Torsten Eklund 1948 att Strindbergs olika kriser och psykos hade ett nära samband med hans livssituation [5]. Psykiatern Sven Hedenberg vände sig i »Strindberg i skärselden« från 1961 med

”
Med tre fjärdedelar av min varelse tror jag på verkligheten av dessa konstellationer, men med fjärdeparten av mitt jag spörjer jag mig, om allt detta ändå inte till sist blott är min egen tankelek.

August Strindberg

kraft mot schizofrenidiagnosen [7]. Han följde Eklund och fann att psykoserna under infernoperioden var psykogen, men att Strindbergs absintmissbruk bidrog till att utlösa dem. Andra psykiatrer har också lyft fram Strindbergs bruk av neurotoxiska substanser, vilket även inkluderat bromkalium och digitalis, som bidragande orsak till de psykotiska symtomen [8-10]. Torsten S:son Frey, som diskuterade problemet i en artikel 1980, antog dessutom att Strindberg led av en cerebral lesion, förvärvad genom prematuritet [10].

Psykoanalytiska tolkningar

Strindbergs författarskap och liv har också inspirerat till psykoanalytiska tolkningar. 1920 fäste A J Uppvall uppmärksamheten på den ambivalenta faders- och modersrelationen i »Tjänstekvinnans son« och antog att det rörde sig om en olöst oedipal konflikt som skulle bli bestämmande för Strindbergs relationer till auktoriteter, det etablerade samhället, kvinnan och Gud [11]. Samma spår följde Theodore Lidz 1964 [12]. Enligt honom stegrades den oedipala konflikten efter Strindbergs skilsmässa från första hustrun, Siri von Essen. Den inre spänningen ledde till en schizofren psykos som kulminerade under infernoperioden. Genom självprövning, en inre reningsprocess och sin kreativa förmåga kunde Strindberg delvis återvinna sin psykiska hälsa. Lidz använde sig av ett vidare schizofrenibegrepp än det som varit vanligt i Europa.

På senare tid har Johan Cullberg och Clarence Crafoord hållit sig inom den psykoanalytiska traditionen i sina Strindberganalyser [13, 14]. Cullberg menar att infernokrisen kan förstås mot bakgrund av Strindbergs narcissistiska

och paranoida personlighet, och han framhåller i likhet med Lidz Strindbergs självterapeutiska förmåga, i vilken hans kreativitet spelade en viktig roll.

Gustaf Fröding

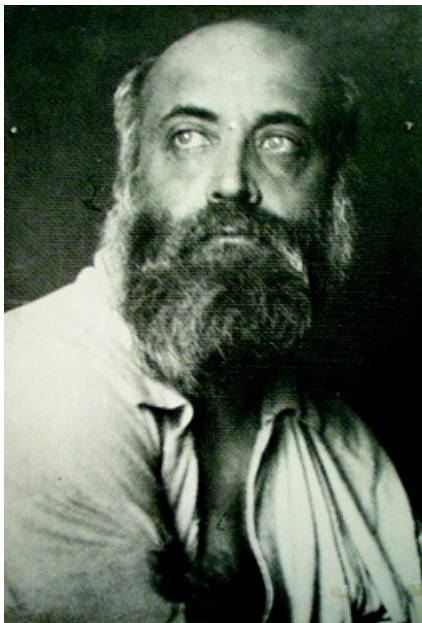
Gustaf Fröding (1861–1911) är den av de tre diktare som behandlas i denna artikel som blev föremål för mest psykiatrisk vård. En komplicerad bild av affektiva, neurologiska och psykotiska symtom samt ett kompulsivt alkoholmissbruk avtecknar sig. Flera diagnoser var aktuella under hans livstid, exempelvis kronisk alkoholism, melankoli och insania degenerativa [15]. Den sistnämnda diagnosen speglar det sena 1800-talets uppfattning om psykiska sjukdomar som ärftliga, nästan per definition. Ärftlighetsproblemet analyserades av Nils von Hofsten, zoolog och professor i jämförande anatomi, i en studie 1921, i vilken han kom fram till att de mendelska ärftlighetslagarna inte kunde bidra till förståelsen av skaldens sjukdom [16].

Frey Svenson, som var en av Frödings läkare på Upsala Hospital – Fröding vårdades där 1898–1905 – gav ett mycket personligt porträtt i »Gustaf Frödings diktning« 1916. Han avstod från psykiatriska klichéer och karaktäriserade skalden som en introvert »lyssnartyg« med benägenhet för dagdrömmeri.

Vidare urskiljde han en serie komplex av föreställningar och känslor: tvivel-, eros-, gral-, moral-, brutalitets- och förintelsekomplex, vilka gång efter annan återkom i skaldens liv och diktning. Han uppfattade inte Frödings alkoholism som primär, utan det rörde sig om en »dipsoman«, för vilken alkoholen hade en ångestlindrande funktion [17].

Fröding är den schizofrena motpolen till Tegnér i Bror Gadelius' redan omnämnda »Skapande fantasi och sjuka skaldar« [2]. Men till skillnad från när han analyserade Tegnér byggde han inte på omfattande forskning i sin bedömning av Fröding. Frey Svensons son, Torsten S:son Frey, vände sig mot Gadelius i en längre uppsats 1960 [18]. Han förkastade schizofrenidiagnosen och betonade istället alkoholens patogena betydelse för Frödings psykoser. I likhet med hur han bedömde Strindberg, antog han att också Fröding lidit av en tidigt förvärvat hjärnlesion.

Johan Cullberg har nyligen publicerat en studie, i vilken han, liksom tidigare när det gällde Strindberg, tillämpar ett psykoanalytiskt synsätt [15]. Han ansluter sig till litteraturhistorikern Staffan Bergsten och framhåller de ödesdigra följderna av Frödings tidiga separation från modern, som skedde på grund av hennes djupa depression [19]. Cullberg

Gustaf Fröding målad av Richard Bergh. Målningen finns på Nedre Manilla på Djurgården i Stockholm.

spårar rötterna till skaldens alkoholism, hans självföräkt, ambivalens mot kvinnor och depressiva reaktionsmönster till detta trauma.

Patografierna speglar psykiatrin historia

Det är uppenbart att de metodologiska svårigheterna är avsevärda för den som försöker göra en psykiatrisk analys av en diktare från en svunnen tid. Förutom källkritiska fallgropar finns problem som är specifika för psykiatrin: en oklar och växlande terminologi samt det stora utrymmet för subjektiva och ideologiskt förankrade värderingar av vilken betydelse enskilda livshändelser har. Följaktligen har analyserna i det föregående – särskilt när det gäller Strindberg och Fröding – lett till skilda och motsägelsefulla slutsatser. Men så är psykiatrin också på gott och ont en humanvetenskap. De psykiatriska analyserna av våra stora diktare är besläktade med de litterära bedömningar som de blivit föremål för.

Psykiatrin historia under 150 år speglas i de berörda patografierna. Vi möter den romantiska föreställningen om vansinnet som orsakat av en moralisk konflikt i Israel Hwassers uttolkning av Tegnér's personliga problematik. Schizofrenidiagnosens växlande kriterier visar sig i analyserna av Strindberg och Fröding, liksom olika värderingar av alkoholens och andra neurotoxiska substansers betydelse. Psykoanalysens idéhistoria löper som en röd tråd genom det föregående. Benägenheten att gärna se en hjärnlesion vid olika psykiatriska tillstånd, som kommer till uttryck i

Torsten S:son Freys bedömningar av Strindberg och Fröding, har även den sin historiska dimension.

Frågan om relationen mellan psykisk sjukdom och konstnärligt skapande eggar till inlevelse, djupsinne, vidlyftiga spekulationer och ibland också till en snäv reduktionism. Som jag inledningsvis framhöll, är det en fråga som sysselsatt människan sedan länge. Det poetiska skapandet är en form av vansinne och sker i ett slags sinnesyra, ansåg Platon: »Men den som utan denna sinnesyra nal-kas musernas tempel, i tro att det räcker med yrkesskicklighet för den som skall bli poet, han förblir en stympare och hans förnumstiga poesi fördunklas av de förtrycktes sånger« [20].

*

Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Inga uppgivna.

Referenser

1. Böök F. Esaias Tegnér. Senare delen. Stockholm: Albert Bonniers Förlag; 1946.
2. Gadelius B. Skapande fantasi och sjuka skaldar. Tegnér och Fröding. Stockholm: Hugo Gebers Förlag; 1927.
3. Hvasser I. Om Tegnér såsom skald. I: Valda Skrifter. Andra delen. Stockholm: Oscar L Lamms förlag; (1847) 1869.
4. Lagercrantz O. August Strindberg. Stockholm: Wahlström & Widstrand; 1979.
5. Eklund T. Tjänstekvinnans son. En psykologisk Strindbergsstudie. Stockholm: Albert Bonniers förlag; 1948.
6. Jaspers K. Strindberg und van Gogh. Berlin: Merve Verlag; (1922) 1998.
7. Hedenberg S. Strindberg i skärselden. Göteborg: Akademiförlaget-Gumperts; 1961.
8. Anderson E W. Strindberg's illness. Psychological Medicine. 1971;1:104-17.
9. Bäfverstedt B, Carlsson E. Strindberg, alkohol och absint. Recip Reflex. 1975;(2-4):24-35.
10. Frey T S:son. Medicinska synpunkter på August Strindberg. Läkartidningen. 1980;77:231-6.
11. Uppvall AJ. August Strindberg. A psychoanalytical study with special reference to the Oedipus complex. Boston: RG Badger; 1920.
12. Lidz T. August Strindberg. A study of the relationship between his creativity and schizophrenia. International Journal of Psychoanalysis. 1964;45:399-406.
13. Cullberg J. Skaparkriser. Strindbergs inferno och Dagermans. Stockholm: Natur och Kultur; (1992) 1997.
14. Crafoord C. Barndomens återkomst. Stockholm: Natur och Kultur; (1993) 2000.
15. Cullberg J. Gustaf Fröding och kärleken. En psykologisk och psykiatrisk studie. Stockholm: Natur och Kultur; 2004.
16. von Hofsten N. Ärftlighetsproblemet i Frödings diktning. Stockholm: Albert Bonniers Förlag; 1921.
17. Svenson F. Gustaf Frödings diktning. Bidrag till dess psykologi. Stockholm: Albert Bonniers Förlag; 1916.
18. Frey T S:son. Om Gustaf Frödings psykiska sjukdom. Värmland förr och nu 1960. Meddelanden från Värmlands fornminnes- och museiförening, 58.
19. Bergsten S. Gustaf Fröding. Stockholm: Natur och Kultur; (1999) 2002.
20. Platon. Faidros. Platon skrifter. Första delen. I svensk tolkning av Claes Lindskog. Stockholm: Hugo Gebers Förlag; 1920.